

uvezenih iz Italije, pokazuje također nazočnost arhajskoga likovnog izraza. Japodska umjetnost graviranja tipičan je primjer perifernoga arhajskoga stila, čije je podrijetlo vjerojatnije italско nego li grčko. I tu postoje lokalne ikonografske inačice, a vrijeme je njihova nastanka ←VI←IV. st. Japodska gravirana skulptura iz rim. doba razlikuje se stilski i ikonografski od ranije, ali je tehnički identična, što upućuje na kontinuitet. — Treće područje na kojemu se pojavljuje grčka umjetnost jest srednja Dalmacija. Tu su najčešći arhajski južnoitalijski i grčki predmeti ali ima i domaćega stvaralaštva, što potvrđuje jedna glava kurosa koja tipološki pripada sredini ←VI. st. Osnutkom Isse (poč. ←IV. st.) i Farosa (←385) grčka civilizacija prodire dublje u naš prostor. S grčkim kolonijama započinje razvitak antičke urbane civilizacije. Issa i Faros se podižu prema grčkome modelu grada: osnova je pravilna mreža gradskih komunikacija s planiranim javnim prostorima i zdanjima. Tako je u Issi uočljiv sustav gradskih ulica koje se spuštaju niz padinu, a poprečne komunikacije idu usporedno sa smjerom terasa u određenim razmacima. Uz obalu je bila smještena agora, a na poluotočju Prirovo podignut je teatar (današnji ostaci su rimski). Čitava luka bila je obzidana velikim kamenim blokovima (vidljivi u moru). Na izlaznim cestama, Z i I od grada pružale su se nekropole. Premda Faros ima sličnu matricu urbane strukture, koncepcijski se ipak razlikuje od Isse. To pokazuje položaj gradskoga trga u sredini grada, na sjecištu najvažnijih cesta, a ne uz more kao kod Isse; tu je razliku uvjetovala konfiguracija tla. Utjecaj grčke gradogradnje na ilir. naselja (gradine) bio je teško primjenjiv, pa se može zapaziti tek u nekim detaljima, npr. u načinu podizanja gradskih zidina. Ilir. su sredine brzo shvatile prednosti utvrđivanja megalitskim blokovima (Asseria, Varvaria, Škrip, Salona itd.), ali čak i najrazvijenija naselja koja već imaju i određene karakteristike grada, poput Ošanića kod Stoca, ipak nemaju grčki sustav organizacije gradskoga tkiva.

Miješanu urbanu strukturu pokazuju grčka naselja, isejске kolonije, Tragurij i Epetij, smještene na prirodno dobro zaštićenim zemljištima (otočić, poluotočić). U Traguriju se uočava kombinacija prstenastoga rasporeda ulica sa zrakastim povezivanjem prema periferiji te ortogonalni sustav na Z strani naselja. Epetij je zbog izduženosti gradskoga područja na poluotoku imao brojne poprečne (S—J) i samo malobrojne uzdužne (I—Z) komunikacije.

Uz civilizacijska dostignuća planiranoga urbanizma grčki kolonisti na naše obale donose i parcelaciju zemljišta. Pravilne pačetvorine s pristupnim komunikacijama odlično su očuvane u blizini Farosa, te kraj Tragurija i Epetija. Pravilna podjela zemljišta za nastambe u gradu tvori jedinstvo s parcelacijom u polju. — Arhitektura grčkih kolonija na I Jadranu slabo je poznata, ali nema dvojbe da su u gradovima osim trgova i trijemova postojali hramovi i drugi javni objekti, a u Issi i kazalište. O nekim građevinama svjedoči i epigrafska dokumentacija. Jedino su dobro poznate fortifikacije od megalitskih blokova koje su omeđivale perimetar grada bez većega broja kula ili drugih istaka.

Skulptura je u grčkim kolonijama bila prisutna na javnim mjestima. Iz klasičnoga doba potječu skulpture kao što su brončana glava božice s dijamantom. Ona iskazuje senzibilitet praksitelovske orijentacije. Iste karakteristike odaju i tzv. tanagra glinene figurice koje najčešće prikazuju djevojke ljupka lica u bogato drapiranim haljinama, vjerojatno podrijetlom iz J Italije. — Podrijetlo mramorne skulpture prilično je problematično. To se u prvom redu odnosi na reljef Kairosa, iz Trogira, iz ←III. st. te na nadgrobni reljef posmrtnoga banketa iz Zadra, koji su u naše krajeve mogli doći trgovačkim vezama ili kolekcionarstvom u srednjemu vijeku. Sigurnijega je podrijetla poznati reljef plesačica iz Narone, ilir. naselja koje je bilo grčko uporište na Neretvi; taj helenistički reljef s dražesnim kontrastnim plesnim pokretima očito je uvoz iz I Sredozemlja, ali je već u upotrebi u Naroni. Zanimljiv je slučaj i s fragmentom vjerojatno atičke stele iz Raba (Kunsthistorisches Museum, Beč), s očuvanom glavom mladoga muškarca iz ←V. st. koja je također došla ili importom ili kao antikvit, ali vjerojatno tek u rimsko doba. — U Issi je djelovala radionica koja je izrađivala razmjerno visokokvalitetne nadgrobnе stele. Neke od njih imaju gotovo sve elemente arhitekture, stupove, vrata, metope, triglife, dentikule, zabat i akroterije, što se poslije postupno gubi. Većina tih spomenika pripada srednjemu ili kasnijemu helenističkom razdoblju. Jedan fragment bradata muškarca pokazuje da je u Issi u manjem broju bio poznat i tip figuralne stele s prizorom oproštaja od pokojnika.

Od prvih desetljeća ←IV. st. grobovi u Issi i Farosu, a i drugdje, puni su raznih keramičkih posuda. Vrlo brzo nakon dolaska grčkih kolonista u

ŽENA PRI RADU, grčki reljef iz I/II. st. Muzej grada Trogira

Dalmaciju počeo je import tzv. Gnathia vaza koje su se proizvodile u J Italiji (ponajviše u Tarentu). Ta keramika obiluje raznovrsnim formama (amfore, hidrije, oinohoe, kiliksi, skifosi, pikside) a odlikuju ih crna, sjajno glazirana površina, okomite kanelure i vodoravni pojasovi. Uz grla su česti bijeli i crveni prikazi ptica, grožđa, loze, kazališnih maski, a na ručkama i usnama plastične glavice djevojaka, mitoloških figura ili lavljih protoma. Tijekom kasnijih stoljeća dolazi do opadanja izvornih kvaliteta, crna boja prelazi u tamnosmeđu, a nestaju slikane figure i plastična dekoracija. Vjerojatno su to lokalne imitacije, nakon prestanka importa izvorne robe tijekom ←III. st. U isto doba javljaju se oblici italiske izradbe na tradicijama grčkoga crvenofiguralnoga slikarstva. Najljepši takav primjerak je velika hidrija iz Isse s likom pokojnice koja sjedi ispod naiskosa. Osim tih tipova grčke keramike bilo je i drugih, poput kampanskih posuda i tzv. megarske keramike s reljefnim ukrasima. Na temelju otkrivenih kalupa utvrđeno je da se takva keramika proizvodila i u Dalmaciji. Pojava grčke keramike na ilir. gradinama svjedoči o snažnim trgovačkim vezama grčkih kolonista s ilir. domorocima. Toreutičkoj baštini jadranskih Grka pripadaju i dvije sjajne brončane vaze: Askos iz Hvara s dionizijskim prizorima nije više u našoj zemlji, a oinohoe s likom sirene je u Visu. Obje su iz ←I. st.

Vrlo važno civilizacijsko dostignuće grčkih kolonista jest kovanje novca. Grčke kolonije Korkyra Melaina, zatim Issa, Faros i Herakleja kuju vlastiti novac; osobito su vrsni faroski novci, a najbrojniji su emisije isejске kovnice. Na reversima se najčešće nalaze prikazani simboli mitološkoga karaktera (božanstva, herosi i eponimi gradova), a na reversima gospodarski motivi (koza, grozd, kantaros). — Kovanjem novca od ←II. st. započinju i ilir. gradovi i vladari. Oni, pod utjecajem helenističkih monarha, na aversima otkrivaju svoje portrete, dok se na reversu nalaze božanski ili gospodarski atributi. Najkvalitetniji su portreti ilir. vladara Gencija i Baleja te nepoznata dinasta Daorsa. Svi ti portreti su realistički i fizionomijski, a po realističkomu patetičkom izrazu ne zaostaju od helenističkoga novca iz drugih krajeva antičkoga svijeta. Zanimljiv se fenomen može zapaziti na novcu dinasta Baleja, od kojih su neki vrhunske kvalitete, a neki, osobito oni sa siglom ΦA na reversu imaju izrazito lošiji shematski lik vladara. U grčkim gradovima od ←III. st., a osobito od ←II.